

Společenské vědy a společenská praxe

Akademický společenskovědní výzkum v oblasti filozofie, sociologie a vědy o vědě byl v období 7. pětiletého plánu (1981–1985) soustředěn do stěžejního směru základního výzkumu VIII-3 *Vědeckotechnický a sociální rozvoj v podmínkách výstavby rozvinutého socialismu, sociální, filozofické a metodologické problémy*. Úkoly směru vycházely z poznatků předcházejících období, zvláště pak ze zkušeností získaných realizací *Jednotného programu společenských věd po XV. sjezdu KSČ* a byly konkretizovány na základě závěrů XVI. sjezdu KSČ.(1)

Základní orientace výzkumu

Výzkum byl zaměřen na následující problémy současné etapy budování rozvinutého socialismu v ČSSR:

- specifika současné etapy vědeckotechnické revoluce a problémy urychlování vědeckotechnického pokroku, zkoumání sociálních problémů rozvoje vědy a techniky;
- zákonitosti a formy rozvoje sociálně třídní a demografické struktury společnosti, místa a role dělnické třídy, rolnictva a inteligence ve struktuře společnosti a rozvíjení jejich vztahů;
- zákonitosti a formy socialistického způsobu života, vazby politických, ekonomických, sociálních a kulturních podmínek jeho formování a vlivy rodinného i pracovního prostředí;
- procesy plánovitého působení společnosti na vlastní rozvoj, plánovité řízení, prognózování a programování dílčích i globálních problémů, jeho modelování, jakož i aktivního formování přírodního i umělého životního prostředí;
- metodologické problémy dialektiky, integrace a diferenciacie vědeckého poznání i systému věd.

Dlouhodobá orientace je vyjádřena formulací dílčích úkolů a komplexních hlavních úkolů, jejichž témata jsou sledována po několik pětiletěk. Strukturu stěžejního směru tvořilo devět hlavních úkolů:

- VIII-3-1 Současná etapa a perspektivy vědeckotechnické revoluce a strategie rozvoje vědy při výstavbě rozvinutého socialismu
- VIII-3-2 Prognózování dlouhodobého rozvoje naší společnosti a modelování globálních problémů současnosti
- VIII-3-3 Řízení a plánování společenských procesů v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR
- VIII-3-4 Vývoj sociálně třídní a demografické struktury se zvláštním zřetelem k úloze dělnické třídy v rozvoji společnosti
- VIII-3-5 Problémy socialistického způsobu života a životní úrovně v procesu výstavby rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR
- VIII-3-6 Sociálně ekonomické problémy venkova
- VIII-3-7 Filozofické problémy rozvoje soudobé vědy a revoluční praxe
- VIII-3-8 Teorie tvorby životního prostředí při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti
- VIII-3-9 Postavení ženy a rodiny v socialistické společnosti(2)

(1) Stěžejní směr byl koncipován a posléze řízen radou pod vedením akademika R. Richty a akademika V. Čirbese.

(2) Koordinací výzkumných úkolů stěžejního směru vedly ústavy: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha, Ústav filozofie a sociologie SAV, Bratislava, Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Bratislava; dále se na řešení úkolů podílely: Ústav pro řízení vědeckotechnického rozvoje, Praha, Institut řízení, Praha, Filozofická fakulta UK, Praha, Vysoká škola ekonomická, Praha, Vysoká škola ekonomická, Bratislava, Vysoká škola chemicko-technologická, Pardubice, Přírodovědecká fakulta UK, Praha, Ústav marxismu-leninismu UK, Praha, Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva, Nitra, Inštitút výchovy pracovníkov v poľnohospodárstve a výžive, Nitra, Univerzita Komenského, Bratislava, Fakulta architektury ČVUT, Praha, Ústav zdravotníckej výchovy, Bratislava a menšími kapacitami řada dalších ústavů.

Zkušenost získaná v průběhu plnění *Jednotného programu společenských věd po XV. sjezdu* ukázala velký význam orientace výzkumu v jednotlivých letech a v pětiletém období na výsledné práce, zaměřené ke konkrétním problémům společenské praxe. Byla tak nalezena vhodná forma přímého spojení společenskovedního výzkumu s praxí výstavby socialistické společnosti.⁽³⁾ Rada výzkumných úkolů a výsledných prací je bezprostředně svázána s úkoly mnohostranné nebo dvoustranné spolupráce akademií věd socialistických zemí.

Celkové výsledky výzkumu

Spojení výzkumného úsilí odborníků z oborů vědeckého komunismu, vědy o vědě, filozofie, sociologie, psychologie, ekonomie a politických věd přineslo dobré výsledky v objasňování historické nezbytnosti společenského ovládnutí a řízení soudobých společenských potencií jako zákonitého důsledku rozvoje výrobních sil, jejichž současné úrovní je adekvátní nová forma společenského pohybu — socialismus.

Pokročilo se v objasnění základů teorie vědy jako východiska strategie řízení vědeckotechnického pokroku a v objasnění společenských funkcí vědy. Rozšířilo se poznání dialektiky vztahů práce a vědeckotechnického pokroku a pokročilo se v objasnění zákonitostí intenzifikace vědeckovýzkumné činnosti a sociálních zdrojů urychlování vědeckotechnického pokroku. Hluběji byly analyzovány sociálně psychologické souvislosti urychlování vědeckotechnického pokroku. Pokročilo se v poznání mezinárodních souvislostí rozvoje vědy a vědeckých kádřů, jakož i v otázkách prognóz rozvoje vědy a techniky.

Rozšířilo se poznání dialektiky sociálních procesů reálného socialismu, především procesu sbližování tříd a sociálních skupin, procesu prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy jako hlavního subjektivního i objektivního nositele tendence ke sbližování tříd a sociálních skupin a procesu populační reprodukce jako výsledku spolupůsobení objektivních tendencí společenského vývoje a rozvoje aktivního rozhodovacího subjektu. Pokročilo se v objasnění objektivních sociálních rozporů, včetně odrazu objektivních tendencí sociálního vývoje ve vědomí a v sociálních aktivitách příslušníků socialistické společnosti. Byla vytvořena rozsáhlá datová základna sociologických informací, získaných zatím nejrozsáhlejšími sociologickými výzkumy jak v měřítku ČSSR, tak i evropských socialistických zemí.

Na základě studia společenských procesů ovlivňujících utváření nové kvality socialistického způsobu života bylo rozšířeno poznání procesů a mechanismů, v nichž se mění kvalita životního způsobu, objasnily se či potvrdily homogenizační a diferenciační trasy vývoje způsobu života v úhrnném procesu zrání komunistické společnosti-ekonomické formace v socialistické fázi výstavby společnosti. Byla objasněna řada aspektů role způsobu života ve výstavbě rozvinutého socialismu a mnohotvárných procesech realizace základní sociální rovnosti.

Praxe řízení prochází složitým procesem postupného zdokonalování existujících forem a metod plánovitého řízení na základě vědecké reflexe zákonitostí společenského rozvoje a zákonitostí rozvoje plánovacích a řídicích aktivit. V této oblasti bylo dosaženo pokroku v objasnění zákonitostí rozvoje systému plánovitého řízení sociálních procesů, nových podmínek rozšířené společenské reprodukce, jejich vlivu na rozvoj systému řízení. Pokročilo se ve zdůvodnění základní strategie programování klíčových světových procesů. Hluběji byly objasněny potřeby a možnosti diferenciací ukazatelů, indikátorů, norem a normativů, jakož i jejich význam a formy využití v různých fázích řídicího procesu — prognózování — programování — plánování — projektování — operativního řízení — hodnocení. Prohloubilo se poznání hlavních problémů vazeb územního a odvětvového řízení, jakož i jejich odrazu v řídicích orgánech územně správních a výrobně resortních. Byly vypracovány programy pro zvyšování efektivnosti práce řídicích pracovníků s využitím výpočetní techniky. Dále se pokročilo v objasnění problémů řízení tvorby životního prostředí a ekologie.

Ve výzkumu metodologických problémů marxistické dialektiky byl hlouběji analyzován vzájemný vztah dialektiky a speciálních metod ve společenském poznání, se zaměřením na systémové přístupy, metodu modelování, matematizaci a formalizaci objasnění zákonitostí integračních procesů ve vědě, především ve společenských vědách. V této souvislosti byla zkoumána dialektika disciplinárnosti a interdisciplinárnosti, metodologická východiska a principy komplexních výzkumů. Dále se po-

(3) V plánovací praxi se zatím stále používá pojmu „kontrolovatelná etapa“. Diferenciací výsledků výzkumu na „hlavní výsledné práce“ a „výsledné práce“ napomáhá jak řízení výzkumu, tak využití jeho výsledků.

Kročilo v rozpracování teorie materialistické dialektiky jako nového typu vědecké racionality. Byly objasněny otázky prostoru a času, teorie vývoje metodologie vědy, integrace poznání, proměn vědeckých teorií a prohloubena analýza vztahu filozofie a přírodovědeckého poznání. Dále se prohloubila analýza marxisticko-leninského chápání vztahu subjektivního a objektivního a jeho metodologického významu. Pokročilo se v objasnění ontologických, gnozeologických a metodologických problémů matematizace a formalizace vědeckého poznání, logických východisek matematizace a formalizace. Byly zkoumány otázky charakteru společenských zákonů, jakož i logicko-gnozeologické otázky vysvětlení, předvídání a prognózování.

Hlavní výsledné práce

Výsledky výzkumu jsou obsaženy především v hlavních výsledných pracech, které mají komplexní, mnohdy mezioborový charakter. Jde o následující práce:

- *Cesty intenzifikace rozvoje vědy, hodnocení hlavních směrů vědeckotechnického rozvoje v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR. K sociálním souvislostem uplatnění výsledků vědy a techniky ve společenské praxi, intenzifikace vědeckovýzkumné činnosti* (K. Müller, S. Provazník a kol., ÚFS ČSAV). Jde o zásadní poznatky k sociálním souvislostem uplatnění výsledků vědy a techniky ve společenské praxi a intenzifikaci vědeckovýzkumné činnosti.
- *Vývoj naší společnosti v kontextu globálního rozvoje do roku 2010* (J. Jirásek, ÚFS ČSAV). V práci jsou charakterizovány globální procesy a rozebírány tři problémy světového vývoje přítomnosti: mir, přínos vědy, demokratické struktury politiky i přínos a meze modelování globálních procesů.
- *Teorie a metodologie komplexního plánu sociálního rozvoje* (vedoucí řešitelského kolektivu Z. Dráb, ÚFS ČSAV). Na základě dříve zformulovaných základních aspektů komplexního plánování sociálního rozvoje se vytváří metodický základ zvládnutí komplexnosti s využitím systémového přístupu. Jsou ověřovány teoretické postuláty a metodologická východiska, shrnuty dílčí poznatky a zobecňovány poznatky z expertiz a studií vypracovaných pro společenskou praxi. Jde o problémy řízení komplexní socialistické racionalizace, implementace netechnických inovací do společenské praxe, model kádrové struktury pro robotizaci a matematické metody analýzy sociálních dat.
- *Prognóza vývoje sociálně třídní struktury československé společnosti z hlediska vývoje socialistických společenských vztahů* (A. Matějovský a kol., ÚFS ČSAV). Jde o syntetickou práci, která rozšiřuje poznání zákonitostí vývoje sociální struktury socialistické společnosti s cílem zpřesnit hypotézy jejího budoucího vývoje a přispět tak k optimalizaci plánování a řízení sociálního a sociálně třídního vývoje naší společnosti. Na základě sociologické a demografické analýzy jsou zpracovány prognózy dalšího vývoje.
- *Plánovitě řízení rozvoje socialistického způsobu života v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti* (F. Hronský, Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Bratislava). Syntéza výsledků dosavadního výzkumu – teoreticky zdůvodněná koncepce plánovitě řízení způsobu života; spojuje aktuální problémy ve vybraných klíčových oblastech jeho rozvoje s náměty na základní směry společenského usměrňování a koncepčního řešení protikladů, které v rozvoji vznikají.
- *Sociálně-ekonomické problémy vidieka* (V. Bauch a kol., ÚFS SAV). Práce se opírá o výsledky terénního sociologického výzkumu. Hodnotí současný stav překonávání podstatných rozdílů mezi městem a vesnicí. Jejím hlavním přínosem je odhalení rozporů, které působí mezi dynamickými změnami materiálně technické základny zemědělské výroby a způsobem života na venkově. Konkretizuje poznatky o sociální struktuře venkovského obyvatelstva.
- *Materialistická dialektika a metodologie společenských věd* (V. Cirbes a kol., ÚFS SAV). Jde o příspěvek k syntetickému chápání přístupů, které tvoří metodologickou bázi společenských věd. Autoři zaujímají stanovisko k funkci tzv. všeobecně vědních metod v procesu poznávání společenských jevů, k jejich vztahu k filozofickým principům.
- *Teorie tvorby životního prostředí a přetváření sídel a krajiny při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR* (O. Nový, ÚFS ČSAV). Práce je souborem studií, které pokrývají tematickou náplň úkolů z obecně teoretických, společenskovědních i technických hledisek a prohlubuje metodickou bázi daného okruhu problémů i prognostické výhledy pro řídicí a plánovací praxi.
- *Hlavní vývojové tendence v postavení ženy a rodiny za socialismu* (L. Pisca a kol., ÚFS SAV). Práce je založena na komparaci stavu v ČSSR a socialistic-

kých zemích. Nastiňuje sociální problémy v rozvoji funkcí rodiny v socialistické společnosti. Analyzuje rozpory v plnění mateřské, pracovní a veřejné funkce žen. Obsahuje podnětné návrhy na koncepci modelu pracovní aktivity žen v současné etapě rozvoje socialismu.

Expertizy a mezinárodní spolupráce

Řada plánovaných výsledných prací byla přímo určena pro nejvyšší stranické a vládní orgány ve formě teoreticko-analytických podkladů a expertiz. Mezi ně patří:

- Prognostická studie k vybraným problémům ekonomického a sociálního rozvoje, díl II. *Sociální rozvoj* (ÚFS ČSAV, Praha 1983), zpracovaná v součinnosti s řešiteli dalších stěžejních směrů jako následná část dříve zpracované prognostické studie.(4) Tato práce upozorňuje na objektivní, nutné tendence, problémy možnosti rozvoje sociální oblasti.
- *Vliv nových podmínek rozšířené reprodukce na progresivní změny v systému řízení společenských procesů* (F. Kutta a kol., Studie č. 3/1984, ÚFS ČSAV, Praha). Studie upřesňuje nové podmínky rozšířené reprodukce, charakterizované především přesunem od převážně extenzivního k intenzivnímu růstu, včetně změn v technické, ekonomické a sociální stránce společenského rozvoje. Na tomto základě jsou vytyčeny základní principy a směry zdokonalování systému plánovitěho řízení společenských procesů do budoucnosti ve sféře teoreticko-metodologické, metodické i praktické, včetně budování informační základny systému plánovitěho řízení.
- *Vývoj vzdělání československé společnosti a jeho souvislosti s vývojem sociálně třídní struktury* (A. Matějovský a kol., ÚFS ČSAV). Jde o analýzu vzdělání v československé společnosti v období výstavby socialismu z hlediska vyrovnání vzdělanostní úrovně české a slovenské populace, z hlediska demokratizace vzdělání a překonání disproporce vzdělání mužské a ženské části populace. Zvláštní pozornost je věnována vývoji vzdělání tříd a sociálních skupin a růstu vzdělanostní úrovně dělnické třídy.
- *Společenské aspekty populačního vývoje* (I. Lesný a kol., ÚFS ČSAV). Práce je zaměřena na hledání rezerv v dalším zkvalitňování populačního vývoje, na otázky postavení společnosti jako aktivního subjektu populačního vývoje a na možnosti a meze ovlivňování populačního vývoje.
- *Rozvoj socialistického způsobu života v ČSSR a prohlubování jeho společenských funkcí* (B. Filipcová a kol., ÚFS ČSAV). Práce svým zaměřením a obsahem je funkční pro tvorbu východisek dalšího výzkumu i potřeb společenské praxe. Vede k závěrům určeným pro potřeby decizních orgánů a představuje také teoreticko-analytický základ pro přípravu prognózy.
- *Sociálně ekonomický rozvoj dělnické třídy v ČSSR* (M. Huláková a kol., ÚFS ČSAV). Analýza problémových momentů rozvoje dělnické třídy s cílem mezinárodního srovnání. Klíčová je oblast práce, v níž se formuje postavení dělníka z hlediska ekonomického i sociálního, což podmiňuje stupeň jeho společenských aktivit i materiální úroveň života. Je sledováno specifické místo dělnické třídy v sociálně třídní struktuře socialistické společnosti a jeho kvalitativní zhodnocování v souvislosti s požadavky intenzifikace národního hospodářství a zdokonalování socialistických výrobních vztahů.
- *Návrh metodických postupů pro regeneraci centrálních částí sídel* (J. Pechar a kol., FA ČVUT, Praha). Analýza technických, ekonomických a sociálních aspektů přestavby měst, s hlavním zaměřením na Prahu.
- *Variantní návrhy zásad strukturální přestavby průmyslových závodů a území v rámci kultivace prostředí* (FA ČVUT, Praha). Studie přináší řadu námětů k řešení technických, ekonomických a sociálních otázek restrukturalizace průmyslových závodů v rámci většího města, s hlavním zaměřením na Prahu.

Řada prací, které řeší závažné otázky společenského rozvoje a socialistické společnosti vznikla v bezprostřední spolupráci se zahraničními partnery v rámci mnohostranných i dvoustranných mezinárodních dohod. Za nejvýznamnější práce, které prohlubují mezinárodní socialistickou vědeckou integraci, jsou považovány:

Základy teorie vědy, red. S. R. Mikulinskij, R. Richta, S. Kröber, S. Kačounov. Práce shrnuje výsledky výzkumu v oblasti teorie vědy ve formě učebnice, na níž se podílely řešitelské kolektivy z SSSR, BLR, NDR a ČSSR.

Československo-německá monografie *Tvorba strategií vědeckotechnického rozvoje*

(4) *Československo 2000. Prognóza vývoje socialistické společnosti a zejména socialistického způsobu života do roku 2000*. ÚFS ČSAV 1981, 2 díly, 427 s.

v období vědeckotechnické revoluce (1984). Zobecňuje zkušenosti ČSAV a AV NDR z přípravy prognóz rozvoje a uplatnění vědy. Analyzuje zkušenosti obou zemí a přináší konkrétní poznatky o analýzách společenských důsledků progresivních směrů vědeckotechnického rozvoje (elektronika, biotechnologie, energetické zdroje, nové materiály).

Věda a budoucnost — boj idejí (red. rada s. Motrošilova, Olsevič, Müller, Pietro-paolo). Monografie byla zpracována v rámci pracovní skupiny problémové komise IX *Ideologický boj*. Představuje příspěvek k marxisticko-leninské kritice buržoazních koncepcí vědy a vědeckotechnického rozvoje. Analyzuje základní souvislosti vědeckotechnických a společensko-ekonomických přeměn i jejich odraz v buržoazním myšlení.

Teorijska i praktična planirovanija i prognozirovanija socialnyh processov v socialističeskich stranach (ÚFS ČSAV, 1985, vedoucí redakčního kolektivu F. Kutta). Syntéza poznatků a zkušeností ze šesti socialistických zemí. Na práci se podíleli vědci akademické a stranické sféry z NDR, PLR, MLR, BLR a SSSR.

Závěr

Při hodnocení dosažených výsledků za období 7. pětiletky mohla rada stěžejního směru konstatovat, že v tomto období se dále prohloubilo sepětí společenskovedního výzkumu se společenskou praxí. Vedle plánovaných výsledků prací a prací pro stranické a vládní orgány byla publikována řada monografií pro širokou odbornou i ostatní veřejnost v různých nakladatelstvích.⁽⁵⁾ Podstatně se také zvýšila snaha vědců dovádět výsledky výzkumů do formy srozumitelné a využitelné společenskou praxí. V tomto trendu se bude pokračovat i v dalším období. Rada stěžejního směru spolu s vedením ústavů, zúčastněných na řešení úkolů výzkumu, budou usilovat o postupné zveřejnění výsledků.

Vladimír Pernica

(5) Jen významnějších se uvádí 31. Viz *Souhrnná zpráva rady stěžejního směru o plnění úkolů státního plánu základního výzkumu v letech 1981–1985. Stěžejní směr VIII-3. ÚFS ČSAV 1986.*